

ФІГУРАЛЬНО-РИТОРИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ МАРКЕРИ ІНТЕНЦІЙ МОВЦЯ

У статті проаналізовано низку фігуально-риторичних конструкцій, що слугують маркерами інтенцій естетичності, репрезентують високий стиль мовлення, передають його вишуканість та образність. Серед мовно-естетичних маркерів розглянуто порівняльні, антифразисні й екзистенційні висловлення, парцельовані й незакінчені комунікати, комплекс риторичних і модально-інтенційних конструктів; схарактеризовано стилістичні фігури, що мають особливу синтаксичну природу (період, хіазм) й оптимально вербалізують інтенційні обшири людської комунікації.

Ключові слова: комунікативна інтенція, інтенція естетичності, мовець, стилістична фігура, фігуально-риторична конструкція, висловлення, дискурс.

Шабат-Савка С. Т. Фигурально-риторические конструкции как языково-эстетические маркеры интенций говорящего. В статье анализируется ряд фигурально-риторических конструкций, которые служат маркерами интенций эстетичности, репрезентируют высокий стиль речи, передают её изысканность и образность. Среди языково-эстетических маркеров рассматриваются сравнительные, антифразисные и экзистенциальные высказывания, парцелированные и незаконченные коммуникаты, комплекс риторических и модально-интенциональных конструктов; характеризуются стилистические фигуры, имеющие особенную синтаксическую природу (период, хиазм) и вербализующие интенциональное пространство человеческой коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, интенция эстетичности, говорящий, стилистическая фигура, фигурально-риторическая конструкция, высказывание, дискурс.

Shabat-Savka S. T. Figurative Rhetorical Constructions as Linguo-Aesthetic Markers of Speaker's Intentions. One of the major focuses of communicative-discourse branch of modern linguistics is the study of the immediate bond between the categories and the means of their verbalization in text communication and in various genre-discursive registers of the Ukrainian language. In the context of the highlighted issues we consider it imperative to address a number of topical questions relevant to the substantiation of the status of communicative intention as an interlevel linguistic category and to the most thorough inventory of different-level language units which translate human intentions into speech.

To represent the speaker's intentions, both common and figurative rhetorical markers are used. The article particularly focuses on the figurative rhetorical structures that serve as markers of intentions of aesthetics transferring elevated style of speech, its finesse and imagery. Of figurative and rhetorical units, the attention is paid to emphatically and aesthetically charged syntactic constructions (comparative, antiphrastic and existential utterances, parcellated and unfinished communicates, the complex of rhetorical constructs), syntactically peculiar figures of speech (period, chiasmus), various modal and intentional constructions (interrogative and noninterrogative) which are the most relevant means of a literary text aesthetic ornamentation.

Keywords: communicative intention, intention of aesthetics, speaker, stylistic figure, figurative rhetorical construction, utterance, discourse.

Комунікативно-дискурсивний напрям сучасної лінгвістики, що є одним із визначальних у її поліпарадигмальному просторі, увиразнює антропоцентричну зорієнтованість мовознавчих досліджень, вияскравлює безпосередній

зв'язок категорійних величин із мовними засобами їхньої вербалізації в текстовій комунікації, у різних дискурсивно-жанрових регістрах української мови. У контексті зазначеної проблематики важливою для розв'язання вважаємо низку актуальних питань, що мають відношення до обґрунтування статусу комунікативної інтенції як міжрівневої лінгвістичної категорії, її психологічних, когнітивних і прагматичних параметрів, до щонайповнішої інвентаризації та систематизації різнорівневих мовних одиниць, які оптимально вербалізують інтенційні обшири людської комунікації.

Репрезентацію інтенцій мовця здійснюють різні лексико-граматичні й дискурсивні маркери: синтаксеми, висловлення, реченнєві еквіваленти, текстово-дискурсивні регістри. Мовна форма в будь-якому разі передає особистісні інтенційні горизонти того чи того комуніканта, акумулює інформацію про психоментальний простір мовної особистості, увиразнює позицію мовця, його потреби й цільові настанови. Розмаїття життєвих повсякденних ситуацій і стильова диференціація мовлення породжують широкий спектр мовленнєвих інтенцій, з-поміж яких *когнітивно-ментальні*, що належать до інтелекту людини й емоційно-оцінної сфери мовної особистості; *комунікативно-модальні*, зосереджені на вираженні основних комунікативних потреб: розповісти, з'ясувати чи уточнити інформацію, спонукати співрозмовника до дії, наказати, попросити, заборонити тощо, *дискурсивно-жанрові*, пов'язані з функціонально-стильовою та жанровою диференціацією мовлення, з домінантними інтенціями того чи того дискурсу, *метакомунікативні*, що детермінують перебіг фатичної комунікації. Типологічні вияви інтенцій, що відзеркаляють парадигму основних мовленнєвих потреб, залежать і від дискурсивно-маркованих засобів (загальноприйнятих чи фігурально-риторичних), що однаковою мірою реалізують ті чи ті інтенції мовця. Пор.: – *Мамо! Чия то дівчина приходила до нас вчора позичати вогню?* (І. Нечуй-Левицький); *Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось, не падавши, пройти?* (Л. Костенко); *З якої ніжності й любові ця материнська доброта?!* (М. Сингаївський). Власне, фігурально-риторичні засоби вирізняються естетичним та емоційно-оцінним потенціалом, вони ефективно впливають на когнітивно-ментальний комплекс людини, її свідомість, духовне сприйняття, почуття, на відміну від загальноприйнятих синтаксичних конструкцій.

Мовні одиниці, що виконують функцію естетичного впливу на адресата і для структури яких визначальним є афективний чинник, слугують засобами реалізації **інтенцій естетичності** – чітко спланованих, умисних, неспontanних. Це низка висловлень, що експлікують уповні категорію експресивності й пов'язані зі створенням образно-змістового та естетичного ефекту комунікації, із репрезентацією сфери прекрасного й мовної естетики.

Термін «естетика» широкоживаний у поетиці та стилістиці й слугує, як констатує В. Калашник, важливим критерієм оцінювання виразових мовних засобів, орієнтованих на досягнення емоційно-експресивного комунікативного ефекту. На думку дослідника, спілкування в цьому разі здійснюється на рівні мистецтва [9: 50]. Мовно-естетичні й експресивні чинники детермінують будь-яке висловлення. Ш. Баллі зазначає, якщо навіть у самій структурі

висловлення немає будь-яких елементів, що маркують експресію, вона все одно представлена в ньому, оскільки постає у зв'язку з якоюсь ситуацією і в цій ситуації висловлення емоційно забарвлюється вже самими почуттями мовця [1: 20]. У різних формах мовленнєвого спілкування експресивний момент має різне значення і різний ступінь сили, але він, як зауважує М. Бахтін, є всюди: абсолютно нейтральне висловлення неможливе [2: 410].

У мові сформовано усталені прийоми досягнення орнаментування й «оздоблення» висловленого, що завжди перебувають у сфері лінгвістичного вивчення. До таких прийомів здебільшого належать стилістичні фігури, які в мовознавчих студіях витлумачують як стилістично марковані форми, що відступають від певної, природної норми для створення експресивності та величавості змісту, для переконання слухача, «керівництва його душею», для створення краси та урочистості [10: 542]. На переконання С. Єрмоленко, з погляду структури — це різнорівневі мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, словосполучення, загальномовні й поетичні фразеологізми, висловлювання, що набувають у художньому тексті афористичного звучання, міні-тексти, тексти. Невіддільним складником їхньої семантики виступає оцінний компонент, обтяжений знаннями про естетичні цінності національної культури [8]. Такі конструкції, на думку Н. Гуйванюк, передають інформацію адресатові й привертають його увагу, максимально акцентуючи на важливості інформації [7: 272].

Фігурально-риторичні конструкції — термін, що оптимально відображає природу мовно-естетичних знаків, їхній стилістичний потенціал, особливу будову та синтаксуювання. Передусім — це експресивно виражальні, тропейчні мовні одиниці, які дають змогу відчутти красу української мови, слугують засобами «оздоблення тексту» [9: 307], «орнаментальності — перифрастичності і фігуральності» [5: 455], «прикрасою мовлення» [4: 196], а отже, репрезентують інтенції естетичності, що входять до дискурсивно-жанрової інтенційної парадигми мовця. Функцію фігурально-риторичних конструкцій пов'язуємо не тільки з передаванням якоїсь інформації у відшліфованій, чітко структурованій формі, а з можливістю мовця показати свою комунікативну майстерність, уміння актуалізувати увагу на потрібному слові, уникаючи одноманітності, естетично впливати на адресата.

Мета статті — проаналізувати низку фігурально-риторичних конструкцій, здатних вербалізувати ті комунікативні інтенції, що спрямовані на увиразнення мовної естетики, на прагнення мовця виокремити певну думку, зосередити на ній увагу, актуалізувати індивідуально-авторське сприйняття світу.

Для досягнення успішного результату комунікації мовець свідомо підбирає найбільш релевантну мовну структуру, яка, характеризуючись інформативністю та семантико-синтаксичними відношеннями, має також експресивно-виражальні й естетичні потенції. Загальновідомо, що естетику художнього дискурсу створюють стилістичні фігури різних рівнів. Так, до фігур слів дослідники цілком логічно відносять **метафору**, яка відображає ментальні моделі мислення й світосприйняття, сформовані у свідомості

людини як результат її пізнавальної діяльності. Іntenція мовця має тісний зв'язок із метафоричним осмислення світу, з образною преδικацією, оскільки експлікує сприйняття певних життєвих реалій, зокрема, ментальної сфери мовної особистості: *Мрії злеяні, сні перемріяні довго я в серці складав* (Д. Загул); темпорально-локальних характеристик світу: *На білих конях пронеслися роки, забризкали водою з-під копит* (В. Симоненко); абстрактних понять і явищ природи: *У пригаслій душі жевріє жаринка життя* (Д. Рихтицька); *Зворохобилися айстри приосіннім сонцелетом* (В. Стус).

Іntenції естетичності виражають висловлення, у яких функціонують **епітети**, що вносять несподіваність відчуттів, розгортають цілий спектр виразальних потенцій мови у створенні кольорів, голосів, настроїв. Пор.: *Рідний степ – широкий, вільний, пишнobarвний і квітчастий – раптом став перед очима...* (М. Вороний); *Червонобоким яблуком округлим Скотився день, доспілий і тяжкий, І ніч повільним помахом руки Широкі тіні чорним пише вуглем* (М. Рильський). Авторська іntenція спрямована на те, аби виокремити чи то постійну, чи то особливу, оригінальну ознаку предмета, події, явища, естетично прикрасити життєві реалії.

Серед мовно-естетичних одиниць виокремлюємо комплекс риторичних конструкцій, що підсилюють емоційність висловленого і демонструють красномовність мовця. Наприклад, **риторичні питання** виражають стверджувальне чи заперечне судження і характеризуються як стилістичний прийом експресивності й увиразнення висловлення, пор.: *Було колись... Та що не минає?* (Т. Шевченко) // *Все минає* (емоційно-експресивне ствердження); *Хто заплаче надо мною, Як рідна дитина? Хто посадить на могилі Червону калину? Хто без тебе грішну душу Поминати буде? Доню моя, доню моя, Дитя моє любе!* (Т. Шевченко) // *Ніхто не заплаче ...* (емоційно-експресивне заперечення). Іntenція мовця полягає в тому, аби самим питанням привернути увагу адресата до певного факту, дії, думки, передати аксіоматичність та категоричність судження.

Іntenційність риторичних **окликів** спрямована на акцентування уваги адресата формою викладу матеріалу, новизною, актуальністю повідомлюваної інформації (*Радість! Слава! Крик і гомін!* (І. Франко); *Бо в дорогах зваблива врода (о, зелень! о, юність! о, мріє!)* (Б.-І. Антонич). Риторичність **звертання** детермінована спланованою апеляцією до абстрактних понять, України, Бога, що сприяє підсиленню афористичності й образності висловленого мовцем і його іntenції – передати суб'єктивне переживання, особливий настрій, розмірковування, стурбованість (*Безмежнеє поле в сніжному завою, Ох, дай мені обширу й волі!* (І. Франко); *Стань, Україно, Україною – віднині і навіки стань!* (Б. Мельничук); *Встань же, Боже, суди землю І судей лукавих. На всім світі Твоя правда, І воля, і слава* (Т. Шевченко). Риторичні **діалоги** – результат глибоких роздумів автора про суть людського життя, про філософію буття людини на землі (*А на якому віражі зустрілись дві дороги? Це біла магія душі, Тайнопис Бога* (О. Пахльовська).

З-поміж фігурально-риторичних конструкцій виокремлюємо **порівняльні висловлення**, що передають думку, оцінку мовця на основі набутого

досвіду в процесі пізнання (*У наших раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим* (Т. Шевченко). Інтенція мовця спрямована на увиразнення певної ознаки: як позитивно забарвленої (*Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки, мов яблука, зуби, як біла ріпа, коса, як праник, сама дівка здорова, як тур* (І. Нечуй-Левицький), так і негативної (*— Вставай! Розляглась, як корова! Я б таких душила, як мокриць!* (Г. Тарасюк). Порівняння свідчить про індивідуальну природу світосприйняття мовної особистості й залежить від світогляду мовця, лінгвотематичності та етнокультури народу.

До мовно-естетичних маркерів інтенції мовця належать **антифразисні висловлення**, що передають контраст і оприявлюють семантику протиставлення, пор.: *Ти За і Проти, радісне й сумне, любов і гнів, і каюття, й провину. Ти Я і Всі, небесне і земне, Горизонталь і Вертикаль — Людино!* (Н. Царук). Як бачимо, антонімічні ряди логічно вбудовані в конкретний текст і виражають різноманітні емоційно-оцінні конотації, сприяють структурній монолітності висловлення, відіграють важливу текстотвірну функцію.

До фігурально-риторичних конструкцій зараховуємо **паремійні висловлення**, які експлікують інтенції зіставлення і передають повідомлення про подібні чи неподібні два однотипних явища, дві події, що існують паралельно і не протидіють, не суперечать одна одній, напр.: *На чужому коні не наїдишся, а добром не нахвалишся; На добре слово не надійся, а на грубе слово не гнівайся; Ліс великий, а пунього дерева не знайдеш*. Інтенція зіставлення активізується спеціалізованим маркером зіставно-синтаксичного відношення сполучником **а**, специфіка використання якого, за твердженнями К. Городенської, полягає в тому, що він поєднує такі дві предикативні частини в складносурядному реченні, у яких ідеться про паралельний, незалежний один від одного перебіг дій або процесів чи паралельне перебування двох суб'єктів в якихось станах [6: 58].

Щоб передати надзвичайно високу емоційність тексту, увиразнити експресивність авторського дискурсу, особистісні переживання та почуття, мовець використовує **повтор** — естетичний прийом посилення інтенції розповідності. Напр.: *Гомоніла Україна, Довго гомоніла, Довго, довго кров степами Текла-червоніла* (Т. Шевченко); *За роком рік росте твоя тюрма, За роком рік підмур'я в землю грузне* (В. Стус). Подекуди повтори мають інтонаційний малюнок незавершеності: *А а... А а... тільки вмю плакати, тільки сльози за Україну...* (Т. Шевченко), що, на нашу думку, можна пов'язати з особистісним баченням певної життєвої ситуації. Адже **незакінчені комунікати** — це синтаксичні засоби з потужною емоційно-експресивною насагою, які виникають внаслідок обірваності, спланованого чи довільного переривання мовленнєвого ланцюжка в цілісному інтерактивному процесі (*Одспівала коса моя, Сохнуть теплі сіна. Переходжу лісами я — Тишина, тишина...* (М. Рильський).

До фігурально-риторичних конструкцій належить **період** — синтаксична одиниця й стилістична фігура, що надає повідомленню розміреності, плавності, акцентує увагу співрозмовника на важливій інформації, допомагає систематизувати факти й підпорядкувати їх авторській інтенції, напр.: *Не лицемірити, не чванитись пихато, не дурачкам пускати в очі дим,*

не з мудрим виглядом зазубрені цитати вигукувати голосом худим, – Я не цього бажаю, не папуга, щоб віддаватись цьому ремеслу. Я хочу правді бути вічним другом І ворогом одвічним злу (В. Симоненко). Період характеризують єдність змісту та інтонації, зрозумілість і прозорість висловленого, ритмічна побудова (тема, висновок), напр.: *Доки сонця, доки світу, Доки рясту, доки цвіту, В радощах-журбі, – Серця краці почування, Найщиріші поривання, Душу – все тобі!* (П. Грабовський). В аспекті змісту період репрезентує закінчену думку, він розгортає й оформляє інтенцію аргументації.

Мовну естетику увиразнює **хіазм** – синтаксична конструкція, якій притаманні яскраві експресивно-виражальні ознаки, особлива організація, напр.: *Давай нивці, то й нивка дасть* (Н. Міщенко, М. Міщенко); *Не вчитель має приходити до учня, а учень до вчителя* (Н. Корж, Ф. Луцька). Хіазм тлумачать як зворотне («хрестоподібне») розташування спільних елементів двох суміжних конструкцій, у результаті чого створюється враження симетрії [3: 43]. Здебільшого хіазматичні конструкції передають повчально-виховний зміст і практичний досвід народу, пор.: *Не завжди говори про те, що знаєш, але завжди знай, що говориш* (Б. Ніцович); *По дощу – погода, по погоді – дощ* (Н. Міщенко, М. Міщенко).

До маркерів інтенції естетичності входять **парцельовані комунікати**, функціонування яких пов'язано з прагненням автора розгорнути думку, подати емоційний стан чи оцінку інформації у вигляді сегментів думок (*Куди ці очі відпливуть? – Вологий, божевільний, карий, Лукавий зблиск. І, наче ртуть, Рухливе тіло. Не руками – Устами втримаєш. А сніг Впаде уранці. Подих стужи Не заморозить наші душі, Лиш інесем покрив їх* (Б. Бунчук); **екзистенційні висловлення**, що констатують наявність людського буття та природи (*Бляшане небо, олив'яний місяць і ночі попелястий дим* (Б.-І. Антонич); передають динаміку вражень, думок, дають змогу лаконічно схарактеризувати побачене, зафіксувати контури навколишніх об'єктів (*Ніч, місяць, верби, шелестіння, Обійми рук, і щастя мук, І в невимовному горінні жагучий солов'їний звук* (М. Рильський). Особлива експресивність вирізняє конструкції з «називним уявленням»: *Шопена вальс... Ну хто не грав його і хто не слухав?* (М. Рильський).

Під впливом архітектоніки вірша деякі модально-інтенційні конструкції набувають потужної емоційно-оцінної наснаги. Наприклад, **питальні висловлення** слугують засобами впливу на читача або маркерами авторського настрою чи стану (*Хто я, сама в собі, без голубого вітру? Без золотих горбів? Без молодого зірки? Без голосного півня? Без їжачка, що пирха у терновищі гнівно? Хто я сама, без світу?* (І. Жиленко); **спонукальні висловлення** передають прагнення автора змінити реальну дійсність (*Живімо просто і відверто ми, Щоб можна стати, наче на долоні, Перед собою. Світом. І людьми* (М. Матіос). Можливе використання імперативно-наказових форм закличних інтенцій, пор.: *Ти в тінь не йди! Тривай в пекучій грі!* (О. Теліга).

Виразними мовно-естетичними маркерами інтенцій мовця виступають **афористичні висловлення**, що, як зауважує В. Калашник, за характером семантики «можуть бути як з прямим мотивуванням, так і з мотивуванням

образним, але і в тому, і в тому разі (хоч і неоднаковою мірою) відчутна наявність естетичного начала, певна естетична означеність» [9: 308]. Йдеться про поетичні формули, уривки, фрагменти, що дуже часто закарбовуються в нашій пам'яті, напр.: *Ти знаєш, що ти — людина? Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя — єдина, Мука твоя — єдина, Очі твої — одні* (В. Симоненко); *Єдиний, хто не втомлюється, — час. А ми живі, нам треба поспішати* (Л. Костенко). Кожне слово в таких віршах «підвищено ваговите», воно наскрізь афористичне. Незалежно від обсягу синтаксичних одиниць, їхня «сила» буде яскравою, естетично привабливою та експресивною (*Марнота в 'яне, опадає. Ікона — світиться в кутку* (Т. Севернюк).

Використання тих чи тих мовних засобів відповідає задуму автора, свідчить про його лінгвокреативність, мовну майстерність і прагматичну компетенцію. Фігуально-риторичні одиниці як маркери інтенцій естетичності виформовують низку конструкцій, що створюють образний, змістово-естетичний ефект спілкування, акцентують увагу на важливій інформації, репрезентують високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та образність. До таких мовно-естетичних знаків належать синтаксичні конструкції з виразною експресивністю й естетичним спрямуванням (порівняльні, антифразисні, паремійні й екзистенційні висловлення, парцельовані й незакінчені комунікати, комплекс риторичних конструктів — риторичних питань, звертань, окликів, діалогів); стилістичні фігури, що мають особливу синтаксичну природу (період, хіазм); модально-інтенційні висловлення (питальні й непитальні), які слугують засобами впливу на адресата мовлення й вербалізують інтенційні обшири людської комунікації.

Увага до інтенцій естетичності та їхньої експлікації в текстовій комунікації дає змогу висунути цю проблем для подальшого аналізу її специфіки в мовотворчості тих чи тих письменників, для докладного комунікативно-прагматичного аналізу синтаксичних конструкцій як маркерів інтенцій у різних дискурсивно-жанрових регістрах української мови, що сприятиме створенню чіткої системи засобів вербалізації категорії комунікативної інтенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.
2. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. — Львів : Літопис, 2001. — С. 406–415.
3. Береговская Э. М. Лингвистическая природа хиазма / Э. М. Береговская // Синтаксическая структура простого предложения. — Смоленск : СГПИ им. К. Маркса, 1979. — С. 42–48.
4. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : [навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів] / А. О. Білецький. — К. : „АртЕк”, 1997. — 224 с.
5. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : у 5 т. — К. : Наукова думка, 1975. — Т. : Загальне мовознавство. — С. 321–470.
6. Городенська К. Сполучники української мови : [монографія] / Катерина Городенська. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 204 с.
7. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис : досягнення і проблеми / Ніна Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису : матеріали міжнародної наукової конференції. — Чернівці : Рута, 2006. — С. 267–275.
8. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки

культури в оригінальній і перекладній творчості Максима Рильського [Ел. ресурс] / С. Я. Єрмоленко. – Режим доступу : <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/496>.
9. **Калашник В. С.** Людина та образ у світі мови : [вибрані статті] / В. С. Калашник. – Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. – 368 с.
10. **Топоров В. Н.** Фигуры речи // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 542–543.

Шабат-Савка Світлана Тарасівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Україна, 58000, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

E-mail: shabatsavka2011@mail.ru

tel: +380507038586, +380974502286

<http://orcid.org/0000-0001-5612-4676>

Shabat-Savka Svitlana Tarasivna – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Modern Ukrainian, Vice-Dean of the Faculty of Philology, Chernivtsi Yurii Fedkovych National University.